

ÉSZAK-BÁNÁT HAGYOMÁNYVILÁGA

TÓTH FERENC: *Kálmány Lajos nyomában.*

Hungarológiai Intézet, Újvidék, 1975.

Kálmán Lajos munkásságával az utóbbi időben nálunk is egyre többen foglalkoznak. Először Ortutay Gyula mutatott rá kutatásainak modernségére (az ÜMNGY I. kötetében), majd az ötvenes évek legelején elemezték tevékenységét s adták ki hagyatékának egy részét (Dégh Linda—Katona Imre—Péter László: *Történeti énekek, katonadalok.* Budapest, 1952; Ortutay Gyula: *Alföldi népballadák,* 1954). Sajnos harmadik jelentős része, a népmesék és mondák, máig hozzáférhetetlen a nagyközönség számára, mert a kezdeti lendületes kiadói munka nem fejeződött be, pedig a hagyatékban ez a része is nélkülözhetetlen anyagot tartalmaz, különösen a vajdasági kutatók számára.

Érdekes, hogy a jugoszláviai magyar folklórkutatás csak a hetvenes években figyelt fel Kálmány műveire. Bori Imréné az érdem, hogy ráirányította az itteni néprajzosok figyelmét. Ő derítette ki, hogy még élnek Borbély Mihály gyerekei, levelet is váltott a nagy mesemondó Crna Barán élő lányával, Verával. Ezt a levélváltást és Borbély Mihály további élettörténetét ismertette a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeinek 1971. évi 7. számában (13—16.).

Tóth Ferenc és Katona Imre 1972 nyarán arra vállalkoztak, hogy összegyűjtik Észak-Bánátnak, Kálmány egykori terepének ma élő hagyományát. Jelentősebb gyűjtést három faluban végeztek: Szajánban, Padén és Egyházaskéren. Az előbbi ezenkívül Jázován, Oroszlámoson, Majdánban és Rábén is járt. Rajtuk kívül Móra Ilona, Burány Béla, Paksa Katalin és e sorok írója is gyűjtött ezen a vidéken.

A folyamatos kutatás első eredményeit a HITK-ben tették közzé nem sokkal a gyűjtés után (Paksa Katalin: *Kálmány Lajos nyomában a Bánátban.* 4. szám; Katona Imre: *Észak-bánáti betyárballadák.* 15. szám; Tóth Ferenc: *A halálra táncoltatott lány ballada továbbélése Észak-Bánátban.* 15. szám és *Vígballadák és románcok Észak-Bánátban.* 19—20. szám).

A négy évvel ezelőtti kutatás eredményeit összegezi nemrég megjelent könyvében Tóth Ferenc. Tanulmánya érthetően nem terjed ki a begyűjtött anyag egészére, hanem csak a balladákkal foglalkozik. Választását valószínűleg az is befolyásolta, hogy annak idején, amikor megjelentek a *Szeged népének* kötetei, bebizonyosodott, hogy tarthatatlan Gyulainak és Gregussnak az a nézete, hogy tragikus hangvételű balladák csak a hegyvidéken születnek és élnek, míg az alföldi ember lelkéhez inkább a vidám tartalmú románcok állnak közelebb.

Tanulmányában 125 balladát tett közzé; ebből 110 saját gyűjtése. Leggazdagabb a szajáni és az egyházaskéri anyag; összesen 96, tehát a gyűjtés háromnegyed része. Ebből azonban nem szabad arra következtetni, hogy csak ebben a két faluban hagyományozódott ilyen sok ballada, még ha a számszerű adatok ezt is bizonyítják, mert a másik öt helységben csak szórványos gyűjtést végzett. Különösen félrevezetőek ezek a számok, ha tudjuk, hogy a legtehetségesebb adatközlő, Móra Lajosné Fehér Vera Csókán született, életének nagy részét ott is élte le, csak a legutóbbi időben költözött át Szajánba második férjéhez, tehát az ő ballada- és dalkincse nem a szajáni hagyományból fakad. Kár, hogy a szerző Csókán nem végzett kiegészítő gyűjtést, és nem kereste meg Vera néni nővérét, mert valószínűleg sok új variánssal bővíthette volna gyűjteményét.

Vidékünkön kevés régi stílusú ballada él még. Így van ez a vizsgált területen is. Az összegyűjtött balladák kétharmada új stílusú. Ezek közül a családi eseményekhez, gyilkosságokhoz, balesetekhez fűződő dalok a legnépszerűbbek (48), de a betyárballadák népszerűsége sem sokkal kisebb. Az előbbi-

eket 29 adatközlő énekelté, az utóbbiakat pedig 25. Az életkori megoszlás sem számottevő. Érdekes Katona Imre megfigyelése, hogy a betyárdalokat korábban elsősorban a férfiak énekelték, ma viszont inkább az asszonyok. Ugyanez vonatkozik a többi néphagyományra is. Úgy látszik, a hagyományörzés végső szakaszában a nők jobban megőrzik a nép szellemi kincsét.

Tóth Ferenc és Katona Imre a klasszikus balladák hét típusát találták meg 31 változatban. Ezek közül a legnépszerűbbek: *A székenbe esett lány* és *A halálra táncoltatott lány*, a *Három árva* és *A megölt legény*. Az utóbbiból van a legtöbb és legteljesebb változat. Ez talán azzal is magyarázható, hogy sok esetben affinitást mutat a *Bogár Imre* betyárdalladával. Mind a négy típus az egész magyar nyelvterületen ismert és népszerű. Ezt bizonyítja, hogy Vargyas Lajos *A megölt legénynek* 328, a *Három árvának* 176, *A halálra táncoltatott lánynak* 431 és *A székenbe esett lánynak* 299 változatát tartja számon *A magyar népballada és Európa* című könyvében.

Tóth Lajos részletesen elemzi a klasszikus balladákat, kivéve *A székenbe esett lány* típusát. Kár, hogy ezzel nem foglalkozik, mert a szöveggyűjteményben közölt négy változat közül három szinte teljesnek mondható. Különösen megkapó Kajári Mária dala, mert nagyon szép hasonlatokat tartalmaz:

*S fuss, mint a villámlás,
Menj, mint a csapózás;*

A strófékenti ismétléssel fokozza a ballada drámaiságát. A dal hármas szerkezete ebben maradt fenn leginkább. Tóth Ferenc elemzései fontos megállapításokat tartalmaznak a balladák variálódásáról és továbbéléséről. Különösen jól sikerült a *Három árváról* és *A megölt legényről* szóló tanulmánya.

Kálmány Lajos munkásságának utolsó szakaszában főleg meséket és mondákat gyűjtött. Utolsó két művében, a *Hagyományokban*, kizárólag meséket tett közzé. Borbély Vera visszaemlékezése szerint apja dalait nem is gyűjtötte össze, pedig Borbély Mihály nemcsak mesélni szeretett, hanem énekelni is. A sokéves munka során valószínűleg rájött arra, hogy dallam nélkül kevésbé értékes anyagot tud kiadni. Magánlevelezéséből arról is tudunk, hogy érdeklődött a fonográf használata iránt. Hogy terve miért nem valósult meg, az nem ismeretes.

A mostani észak-bánáti anyag tehát teljesebb, mint a *Szeged népében* közzétett változatok, mert a magnetofonos gyűjtés nemcsak a szövegeket, hanem a dallamokat is megörökítette. Ezeket Székely Mária jegyezte fel és fűzött hozzájuk magyarázatot. Megállapítja, hogy a 125 ballada tartalmaz „régii stílusú parasztdallamot parlandó előadásban, históriás énekből, népies műdalból keletkezett dallamot, új stílusú népdalnak a dallamát, asszimilálódott, illetve még mindig idegenszerű jövevénydallamot, népies műdalt, mulatónótát, táncnótát”. Az, hogy a balladák zömének népies műdal a dallama, arra enged következtetni, hogy már nem élő műfaj, megszűnnek a ballada éneklésének alkalmai, a fiatalok körében semmilyen szerepe nincs. Nehezen is vállalkoznak az adatközlők tudásuk bemutatására. Az utolsó pillanatban gyűjtötte tehát össze Tóth Ferenc és Katona Imre ezeket a hagyományokat. Jó lett volna, ha az előbbi teljességre törekedett volna, s a többi kutatóponton is több időt töltött volna, mert nem valószínű, hogy bárki ismét gyűjteni fog ezekben a helységekben balladákat.

Sajnos Vargyas Lajos alapmunkája, a már említett *A magyar népballada és Európa*, majdnem egyidejűleg jelent meg Tóth Ferenc könyvével. Szerzőnk tehát ennek beosztását, következtetéseit, típusszámait nem vehette figyelembe a balladák beosztásában, hanem Kriza Ildikó felosztását követte, amelyben furcsamód a *Három árva* a vígballadák, a románcok csoportjába került. Ennél szerencsésebb Vargyas beosztása, mert a balladák feltehető keletkezési idejét veszi alapul. Jó lett volna, ha Tóth Ferenc egy másik táblázatban kimutatja Kálmány Lajos gyűjtéseinek típusait és variánsainak számát, mert azt is érdemes volna tudni, melyik balladák tűntek el, esetleg került-e újabb típus Észak-Bánát hagyományvilágába.

BESZÉDES VALÉRIA